

ULICA KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE W GUBERNIALNYM MIEŚCIE LUBLINIE

WSTĘP

Nazwa Krakowskie Przedmieście wiąże się z jej kształtowaniem się w linii przebiegu starego traktu krakowskiego. Jest to od XIX w. główna ulica Lublina. Rozciąga się od Starego Miasta ku zachodowi i dzieli na dwa odcinki: „stary” (o genezie staropolskiej) – we fragmencie od głównej bramy miejskiej w dawnych murach obronnych – do pl. Litewskiego oraz pozostałą część prowadzącą ku okopom i szańcom miejskim z początku XVIII w., poza którymi w 1837 r. urządzono park miejski, zwany Ogrodem Saskim¹.

Ulicę tę i jej pierzeje od lat 20.–30. XIX w. modernizowano, najpierw w obrębie pierwszego odcinka. Ruch uliczny w tym czasie był niewielki. W drugiej połowie XIX w., gdy powstały tutaj okazałe sklepy, pierwsze hotele, cukiernie i księgarnie, a Krakowskie Przedmieście stało się najatrakcyjniejszą ulicą miasta, pojawili się na niej nieśpieszni przechodnie, należący głównie do elity i mogący oddawać się przyjemności spaceru².

Dopiero pod koniec XIX w. także drugi odcinek Krakowskiego Przedmieścia uzyskał zwartą zabudowę. Skalą i charakterem przypominał on główne ciągi komunikacyjne innych miast gubernialnych Królestwa Polskiego (wyłączając wielkomięską Warszawę).

¹ Zachodni kierunek rozwoju miasta był podyktowany m.in. panującymi tam dogodniejszymi dla rozwoju warunkami terenowymi. Z uwagi na brak naturalnych barier w przeszłości obszar ten wymagał zabezpieczenia w formie fortyfikacji polowych. Przemieszczenie się w tym kierunku centrum, a wraz z nim przestrzeni publicznych, następowało więc w granicach obszaru miejskiego – ku bezużytecznym już w tym okresie z punktu widzenia militarnego umocnieniom z ok. 1670 r.

² Richard Sennett przywołuje opinię autorów chicagowskiej szkoły urbanistyki, że doświadczenie polegające na przemieszczaniu się nie było w jednakowym stopniu udziałem mieszkańców miast w XIX w., lecz przede wszystkim burżuazji. Impuls do opuszczenia terytorium zamieszkania i przemieszczania się stanowił różnorodny charakter zajęć, rozrywek i życia towarzyskiego. Por. R. Sennett, *Upadek człowieka publicznego*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2009, s. 226 i n.

Punkt wyjścia przy opracowywaniu tematu stanowiły dokumentacje naukowo-historyczne będące w posiadaniu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie³ i publikacje dotyczące historii miasta. Odwołują się one do dokumentów źródłowych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Lublinie. W celu przygotowania niniejszego artykułu starano się także odszukać materiały źródłowe dotychczas niewykorzystane. Ponadto interesujące okazały się dwa rękopiśmienne wspomnienia o mieście, jeden ze zbiorów specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, drugi będący w posiadaniu prywatnym. Wspomnienia te, opatrzone komentarzem Henryka Gawareckiego, zostały opublikowane w latach 50. i 60. XX w. Skonfrontowano je z dziewiętnastowiecznymi, wydanymi drukiem, opisami Lublina i jego dziejów, gdyż to te właśnie publikacje upowszechniały wiedzę o mieście i były ówczesnymi bedekerami. Ponadto w poszukiwaniu innego typu źródeł informacji sięgnięto do „Kalendarza Lubelskiego” wydawanego od 1869 r. Dokonano przeglądu map i materiałów ikonograficznych ukazujących przemianę ulicy, która jeszcze do lat 60.–70. XIX w. w zachodniej części ciągnęła się przez obszar praktycznie niezurbanizowany (choć położony w granicach administracyjnych Lublina⁴), a już w ostatnich dziesięcioleciach tegoż wieku i w początku XX w. na całej swej długości przeobraziła się w nowoczesną ulicę kapitalistycznego miasta.

BADANIA PRZESTRZENI PUBLICZNEJ LUBLINA ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM ULICY KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE (ZARYS TEMATYCZNY)

Dotychczasowe ustalenia, które stanowić mogą punkt oparcia dla badań historycznej (dziewiętnastowiecznej) przestrzeni publicznej Lublina, obejmowały historię społeczno-gospodarczą miasta oraz jego rozwój urbanistyczny i dzieje architektury.

W tym pierwszym zakresie wyniki badań zostały udostępnione w latach 60. XX w. dzięki publikacji syntezy dziejów Lublina. Komitet redakcyjny wskazując na trudności stojące przed zespołem autorów, w większości historyków, wymienił konieczność przebrnięcia przez liczne źródła archiwalne w postaci dokumentów, a szczególnie różnego typu księgi i akta miejskie. Wydaje się, że jeszcze wówczas akta wydziału budowlanego Rządu Gubernialnego Lubelskiego,

³ Zawartość opracowań zostanie syntetycznie omówiona w dalszej części artykułu.

⁴ Jeszcze w latach 60. XIX w. były tutaj niezabudowane grunty kościelne, klasztory i kościoły w otoczeniu ogrodów, a do lat 80. XIX w. wolno stojące domy na dużych działkach, a nawet niewielkie zakłady produkcyjne.

1. Plan goroda Lublina (fragment), na planie oznaczono przebieg ul. Krakowskie Przedmieście, Stare Miasto „w murach”, pl. Litewski i Ogród Saski; Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta miasta Lublina, Plany miasta Lublina, sygn. 5.

zawierające projekty nowych budynków, nie stanowiły przedmiotu szczególnego zainteresowania z uwagi na ukierunkowanie badań na historię społeczno-gospodarczą miasta⁵ i jej kontekst polityczny.

Dwa artykuły w tej publikacji były wyjątkowo ważne dla dalszych badań historii rozwoju Krakowskiego Przedmieścia. Tadeusz Mencil⁶ omówił syntetycznie działania podejmowane w okresie Królestwa Kongresowego przez władze centralne i wojewódzkie, które zaważyły na wykształceniu się nowego centrum Lublina, zlokalizowanego poza obrębem dawnego miasta „w murach”, tj. budowę traktów wojskowych i handlowych (dla których Krakowskie Przedmieście stało się łącznicą) i inwestycje władz w otoczeniu dwóch bezpośrednio sąsiadujących ze sobą placów, które w kolejnych dziesięcioleciach przeobraziły się w centralny plac miejski (pl. Litewski). Natomiast Aleksander Kierek⁷ analizując rozwój przestrzenny Lublina w latach 1864–1914, zwrócił uwagę na dwa zjawiska. Przypomniął, że ekspansja miasta w kierunku zachodnim podyktowana była panującymi tam dogodnymi warunkami fizjograficznymi, a także wiązała się z przemieszczaniem się ludności żydowskiej, która od roku 1862 (tj. po reformie Aleksandra Wielopolskiego) zaczęła napływać z Podzamcza

⁵ *Dzieje Lublina. Próba syntezy*, t. 1, red. J. Mazurkiewicz et al., Lublin 1965.

⁶ T. Mencil, *Lublin przedkapitałistyczny*, w: *Dzieje Lublina...*, s. 199–217.

⁷ A. Kierek, *Rozwój Lublina w latach 1864–1914*, w: *Dzieje Lublina...*, s. 257–300.

na Stare Miasto i „starą” część Krakowskiego Przedmieścia. Ponadto podkreślił, że po roku 1864 pod zabudowę przejmowano tereny poklasztorne, np. ogród ojców kapucynów, z którego wydzielono nieruchomości stanowiące część południowej pierzei Krakowskiego Przedmieścia na odcinku wzdłuż pl. Litewskiego⁸. W drugiej części artykułu autor poddał analizie sytuację demograficzną i mieszkaniową, wskazując na czterokrotne zwiększenie się liczby mieszkańców miasta w latach 1870–1913. Zwrócił uwagę, że zabudowa intensyfikowała się poprzez nadbudowę istniejących domów lub budowę coraz wyższych kamienic (tendencję tę można zaobserwować wzdłuż Krakowskiego Przedmieścia, którego pierzeje im dalej ku zachodowi, tym są wypełnione okazalszymi budynkami, zarówno pod względem gabarytów, jak i wystroju architektonicznego elewacji).

Rozwój urbanistyczny śródmieścia Lublina i towarzyszący mu ruch budowlany stały się przedmiotem analiz podjętych dopiero w latach 80. i 90. XX w. W 1986 r. Ewa Bortkiewicz w ramach Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Lublinie opracowała dokumentację naukowo-historyczną ciągów pieszych dwóch ważnych ulic miasta: Krakowskiego Przedmieścia i ul. Królewskiej⁹. Autorka nie tylko uwzględniła ich rozwój przestrzenny i kształtowanie się pierzei, ale też opisała sukcesywną modernizację ulic prowadzoną od początku XIX w. Wspomniała o trwałości nazwy „Krakowskie Przedmieście”, o tym, że nazwy „plac Litewski” użył po raz pierwszy Seweryn Zenon Sierpiński, ale wówczas nie była to jeszcze nazwa urzędowa¹⁰, oraz o zmianach sposobu numeracji nieruchomości ulegających sukcesywnej parcelacji.

W latach 1992–1993 na zlecenie Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie powstały dwie syntezy zabudowy, autorstwa Jadwigi Teodorowicz-

⁸ *Ibidem*, s. 258. Por. J. Teodorowicz-Czerepińska, *Synteza staromiejskiego odcinka Krakowskiego Przedmieścia od Placu Łokietka do ul. Kapucyńskiej*, cz. 1–2, Zespół Badań Historycznych Ekspertyz i Doradztwa Konserwatorskiego, Lublin 1992, mps w posiad. Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie (dalej: WUOZ w Lublinie).

⁹ E. Bortkiewicz, *Dokumentacja naukowo-historyczna. Ciągi piesze ulic Krakowskiego Przedmieścia i Królewskiej w Lublinie*, Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Lublinie (dalej: PP PKZ), Lublin 1986, mps w posiad. WUOZ w Lublinie, s. 95, 102, 103. Dokumentacje naukowo-historyczne sporządzane w Przedsiębiorstwie Państwowym Pracownie Konserwacji Zabytków były opracowywane na podstawie szczegółowych kwerend archiwalnych. Zawierały wykaz źródeł, historię omawianego obiektu budowlanego lub wnętrza urbanistycznego i wnioski konserwatorskie. W przypadku obiektów położonych na terenie Lublina wnioski konserwatorskie zawarte w dokumentacjach zatwierdzał Miejski Konserwator Zabytków.

¹⁰ Autorka podaje rok „1843”, jednak publikacja Seweryna Z. Sierpińskiego, *Obraz miasta Lublina* ukazała się w 1839 r. w Warszawie.

-Czerepińskiej, dokumentujące rozwój Krakowskiego Przedmieścia¹¹ jako zachodniej osi intensywnie rozwijającego się układu urbanistycznego miasta. Proces został ukazany w szerokim kontekście kształtowania się ulic poprzecznych i domykania kwartałów zabudowy podzielonych na parcele budowlane. Syntezy poprzedzono opracowaniami poszczególnych nieruchomości oraz kwartałów zabudowy wzdłuż Krakowskiego Przedmieścia. Miały one charakter historyczno-konserwatorski i ich autorzy: wymieniona powyżej Teodorowicz-Czerepińska, Grażyna Michalska i Jacek Studziński, przeprowadzili kwerendę źródłową m.in. akt wydziału architektoniczno-budowlanego Rządu Gubernialnego Lubelskiego, co pozwoliło na odnalezienie projektów budowlanych większości gmachów użyteczności publicznej i kamienic czynszowych.

Syntezy te wykonane zostały odrębnie dla dwóch odcinków Krakowskiego Przedmieścia, ale już w przywołanym opracowaniu Bortkiewicz podkreśliła, powołując się na wcześniejsze badania, wyraźne ich zróżnicowanie ze względu na późne (w ostatnich dwóch dekadach XIX w. i na początku wieku XX) ukształtowanie się pierzei wzdłuż drugiego odcinka tej ulicy – od pl. Litewskiego do Ogrodu Saskiego, podczas gdy zabudowa wzdłuż „starego” Krakowskiego Przedmieścia, początkowo drewniana, kształtowała się od XV w.¹² Ta cezurą czasowa przekłada się na utrzymujące się do tej pory odmienności w zakresie rozmierzenia działek, które poza pl. Litewskim są większe, szersze i rozmierzone w miarę równomiernie, natomiast w pierwszej części przypominają parcelację staromiejską.

Teodorowicz-Czerepińska w syntezie drugiego, nowszego odcinka¹³ omawianej ulicy zwróciła także uwagę na przekształcenia funkcji i uzupełnianie pierzei wokół pl. Litewskiego. Początkiem tego procesu było wyburzenie stojącego w jego obrębie zespołu klasztornego Bonifratrów i przejęcie gruntów poklasztornych na rzecz miasta. Wpływ uwłaszczenia gruntów innych klasztorów

¹¹ J. Teodorowicz-Czerepińska, *Synteza staromiejskiego odcinka...*; *eadem*, *Synteza II odcinka Krakowskiego Przedmieścia od Placu Litewskiego do Saskiego Ogrodu*, Zespół Badań Historycznej Ekspertyzy i Doradztwa Konserwatorskiego, Lublin 1993, mps w posiad. WUOZ w Lublinie. Dokumentacje te zostały przygotowane w ramach działalności gospodarczej (w warunkach gospodarki rynkowej) osób niegdyś zatrudnionych w Pracowni Naukowo-Historycznej rozwiązanego Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków. Dokumentacje miały syntetyczny charakter i winny stanowić oparcie dla wytycznej konserwatorskich opracowywanych przez Miejskiego Konserwatora Zabytków. Sformułowane w tych opracowaniach wnioski konserwatorskie nie były zatwierdzane urzędowo, jak miało to miejsce w przypadku dokumentacji naukowo-historycznych sporządzanych w PP PKZ.

¹² E. Bortkiewicz, *op. cit.*, s. 59. Por. też: J. Teodorowicz-Czerepińska, *Synteza staromiejskiego odcinka...*, *passim*.

¹³ J. Teodorowicz-Czerepińska, *Synteza II odcinka...*, *passim*.

– Siostr Wizytek i Ojców Kapucynów – na przemiany urbanistyczne w bezpośredniej strefie oddziaływania głównej ulicy miasta autorka zilustrowała wcześniej niepublikowanymi planami, m.in. sporządzonymi w celu rozsprzedaży gruntów pokapucyńskich¹⁴.

Chociaż nieistniejący sobór na pl. Litewskim posiada odrębne opracowanie o charakterze historyczno-konserwatorskim¹⁵, to jednak dopiero w publikacji Piotra Paszkiewicza, która ukazała się w 1999 r.¹⁶, został przedstawiony szeroki kontekst związany z budownictwem cerkiewnym na zachodnich rubieżach Imperium Rosyjskiego w świetle jego polityki, w tym religijnej, oraz dążeń rusyfikacyjnych. Wśród cerkwi wzniesionych w centralnych punktach większych miast Królestwa Polskiego Paszkiewicz wymienił lubelski sobór zbudowany w latach 1873–1876, zburzony po odzyskaniu niepodległości przez Polskę. Zauważył, że świątynie te wznoszono „nie tylko dla zaspokojenia potrzeb religijnych miejscowej ludności i napływowej warstwy rosyjskich urzędników, wojskowych, przedsiębiorców czy kupców, ale także, a może przede wszystkim, dla demonstracji potęgi militarnej i politycznej Imperium Rosyjskiego”, jednocześnie podkreślił (co było nowym spojrzeniem na problem), że te, które pozostały, „do dziś stanowią znaczący element w krajobrazie kulturowym i artystycznym tej części Europy”¹⁷. Zmianę postrzegania takich „obcych” kulturowo komponentów krajobrazu można było zauważyć w trakcie wspólnie podjętej przebudowy placu, gdy odsłonięto fundamenty cerkwi rozebranej w 1926 r. i zastanawiano się nad pozostawieniem wglądu na te relikty ukryte pod jego powierzchnią w formie „okna czasu”¹⁸.

Publikacja Jerzego Żywickiego z 2010 r. poszerzyła wiedzę o architekturze Lublina i jej twórcach w zaborze rosyjskim i stała się kompendium w tym zakresie¹⁹. Inne publikacje ostatniego dwudziestolecia, jakkolwiek ważne z punktu widzenia popularyzacji wiedzy o Lublinie i jego przestrzeniach publicznych oraz udostępnienia ikonografii miasta, nie zmieniały spojrzenia na jego przeszłość.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Hipoteka w Lublinie, sygn. 851, zbiór dokumentów, Plan części Lublina z parcelacją ogrodów klasztoru ojców kapucynów, 1873, sporządzony przez architekta gubernialnego Ludwika Szamotę.

¹⁵ J. Teodorowicz-Czerepińska, *Rozpoznanie historyczne nieistniejącej cerkwi prawosławnej na Placu Litewskim w Lublinie*, mps w posiad. WUOZ w Lublinie, Lublin 1993.

¹⁶ P. Paszkiewicz, *W służbie Imperium Rosyjskiego 1721–1917. Funkcje i treści ideowe rosyjskiej architektury sakralnej na zachodnich rubieżach Cesarstwa i poza jego granicami*, Warszawa 1999.

¹⁷ *Ibidem*, s. 9.

¹⁸ Kompleksowa przebudowa placu planowana przez wiele lat zakończyła się w 2017 r.

¹⁹ J. Żywicki, *Urzędnicy: architekci, budowniczowie, inżynierowie cywilni... Ludzie architektury i budownictwa w województwie lubelskim oraz guberni lubelskiej w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Lublin 2010.

OD STAROPOLSKIEGO TRAKTU
DO GŁÓWNEJ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ MIASTA.
ZARYS DZIEWIĘTNASTOWIECZNEGO ROZWOJU
ULICY KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE W LUBLINIE –
OPINIE I RELACJE

Opis dziewiętnastowiecznej, głównej przestrzeni publicznej Lublina w świetle dotychczasowych ustaleń byłby niekompletny bez uzupełnienia obecnego stanu badań o ówczesne opinie i relacje. Prawdopodobnie pierwszą taką próbę podjął historyk sztuki, w latach 1950–1964 wojewódzki konserwator zabytków, Gawarecki, który wydobyl ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie i z rąk prywatnych dwa rękopiśmienne wspomnienia o mieście. Opatrzył je komentarzem ułatwiającym identyfikację wyszczególnionych w nich miejsc i budowli²⁰. W późniejszych latach relacje te były cytowane sporadycznie, choć zawierają wiele cennych spostrzeżeń. Współcześnie, także dzięki opisom przestrzeni publicznej miasta przez jej dziewiętnastowiecznych użytkowników oraz „szperaczy” – pasjonatów historii, którym udało się opublikować swoje dociekania, oraz widokom utrwalonym przez rysowników czy fotografów można próbować odpowiedzieć na pytanie, jak oni oceniali zmiany przestrzeni publicznej Lublina i co przyciągało ich uwagę. Takiego tematu dotychczas nie podjęto.

Pierwszy odcinek ul. Krakowskie Przedmieście formował się wraz z budową mieszczańskich kamienic wzdłuż fragmentu staropolskiego traktu krakowskiego. Lublin przed 1800 r. przeżywał głęboki kryzys ekonomiczny i społeczny. Liczba mieszkańców malała. Pustoszały pałace i klasztory. Zamek, dawna siedziba starosty polskiego, znajdował się w ruinie. W 1803 r. wybuchł pożar, który zniszczył kilkadziesiąt kamienic, m.in. na Starym Mieście i częściowo na Krakowskim Przedmieściu, oraz dwa klasztory, w tym klasztor Karmelitów Bosych położony na przedpolu Bramy Krakowskiej²¹.

W krótkim okresie Księstwa Warszawskiego, gdy Lublin stał się siedzibą Tymczasowego Rządu Galicji i departamentu, miasto „powoli, bardzo powoli zaczęło się podnosić i zażywać pokoju”²². Jednak przed 1815 r. wiele budynków było nadal w ruinie, a ulice zaniedbane, „błotem brukowane”, jak

²⁰ H. Gawarecki, *Porównawczy opis Lublina z lat 1822 i 1889 Seweryna Liniewskiego*, „Studia i Materiały Lubelskie. Historia Sztuki” 1963, t. 1, s. 257–271; *idem*, Stanisław Krzesiński. „Dwa wrażenia... czyli Lublin jakim był w roku 1827 i jakim jest w roku 1877”, „Rocznik Lubelski” 1958, t. 1, s. 231–247.

²¹ T. Mencil, *op. cit.*, s. 199–200.

²² W.K. Zieliński, *Monografia Lublina*, Lublin 1878, s. 175.

sarkastycznie objaśnił to stosownym podpisem Aleksander Orłowski na akwareli ukazującej widok na Bramę Krakowską od strony Krakowskiego Przedmieścia²³.

Zabudowa przy „starym” Krakowskim Przedmieściu w latach 20. XIX w. według relacji Seweryna Liniewskiego była niska: „Krakowskie całe [pierwszy odcinek – M.G.] było zbiorem drobnych jednopiętrowych z facjatkami kamienic, w części dachówką, a w części gontem krytych”²⁴. W tym okresie „dalszy ciąg Krakowskiego Przedmieścia [na odcinku za pl. Litewskim – M.G.] prawie nie istniał, były tylko domki po ogrodach z kręgielniami dla zabawy publiki”²⁵. Podobnie opisał tę część ulicy Stanisław Krzesiński: „Po prawej jej stronie [patrząc od zachodniej strony wjazdu do miasta – M.G.] za drogą cmentarną [obecnie ul. Lipową – M.G.] ciągnęły się pola i ogrody, w części oparkanione, w części płotami ogrodzone, w nich gdzieniegdzie stał domek drewniany z dala od ulicy”²⁶.

Po utworzeniu Królestwa Polskiego ówczesne władze powzięły postanowienia lokalizacyjne, które zaważyły na ukształtowaniu się nowych przestrzeni publicznych Lublina poza obrębem Starego Miasta. W 1819 r. decyzją gen. Józefa Zajączka (mianowanego w 1815 r. przez cara Aleksandra namiestnikiem Królestwa Polskiego) pustka po rozbiórce kościoła i klasztoru Ojców Bonifratrów²⁷ została zamieniona na obarierowany plac musztry dla wojska²⁸. W 1826 r. znajdujący się tuż obok niego pałac tzw. Radziwiłłowski zaadaptowano na gmach rządowy – siedzibę Komisji Województwa Lubelskiego²⁹. Przed

²³ Rysunek (tusz, piórko, akwarela) pochodzący ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu, opublikowany w: R. Bartnik, *Portret miasta. Lublin w malarstwie, rysunku i grafice 1618–1939*, Lublin 2017, il. 20, s. 176–177.

²⁴ Cyt. za: H. Gawarecki, *Porównawczy opis Lublina...*, s. 264. Liniewski pisał pamiętnik w latach 1889–1892, ale wspomnienia dotyczą także okresu, gdy był on uczniem Szkoły Wojewódzkiej w Lublinie w latach 1822–1831.

²⁵ Cyt. za: *ibidem*, s. 264. Por. H. Gawarecki, *Stanisław Krzesiński...*, s. 234. Ten stan, biorąc pod uwagę kartografię, trwał aż do lat 70.–80. XIX w. Por. APL, Akta miasta Lublina, Plany miasta Lublina, sygn. 5, Plan goroda Lublina, 1870.

²⁶ Cyt. za: H. Gawarecki, *Stanisław Krzesiński...*, s. 234. Stanisław Krzesiński – aktor, reżyser, dramatopisarz, bywał w Lublinie w latach 1827–1877. W 1877 r. osiadł tutaj na stałe.

²⁷ Kościół i klasztor istniały od 1641 r. do 1819 r.

²⁸ Organizacja placów musztry w miastach garnizonowych była żądaniem wielkiego księcia Konstantego. Informację o obarierowaniu placu zob. H. Gawarecki, *Stanisława Krzesiński...*, s. 235.

²⁹ W początkowym okresie nowo zorganizowane urzędy pracowały w doraźnie przystosowanych pomieszczeniach. Komisja Województwa Lubelskiego ulokowana została w ratuszu głównym miejskim, a następnie w pałacu tzw. Radziwiłłowskim, przebudowanym w 1823 r. według projektu architekta Józefa Stompfa, zaś po pożarze w 1829 r. przez architekta Henryka Marconiego. M. Kurzątkowski, *Pałac Komisji Województwa*

2. Fragment Planu Miasta Lublina, F. Bieczynski, 1829 (kopia K.F. Kozłowski, po 1921), na planie oznaczono kolorem czerwonym plac musztry, kolorem zielonym ogród przed pałacem tzw. Radziwiłłowskim, będącym od 1826 r. siedzibą Komisji Województwa Lubelskiego, od 1837 r. Rządu Gubernialnego Lubelskiego (nr 20), kolorem żółtym oznaczono lokalizację pomnika Unii Lubelskiej. Po zachodniej stronie pl. Musztry, nr 21 oznaczono m.in. komorę celną i dom Obwodu Lubelskiego. Po północnej stronie pl. Musztry nie ma jeszcze nowej siedziby RGL (gmach ten został wzniesiony w latach 1859–1861); Archiwum Państwowe w Lublinie, sygn. 318.

budynkiem urządzono ogród z „klombami róż i akacji”³⁰. Tam też usypano kopiec, na którym z inicjatywy Stanisława Staszica postawiono pomnik Unii Lubelskiej³¹. W opinii Sierpińskiego Lublin oprócz „grobowców rozrzuconych w kilku świątyniach, żadnego prawie nie posiada pomnika godnej jakiej poświęconego pamiętce. Kolumna jednak [tenże pomnik Unii Lubelskiej – M.G.] godna wspomnienia”³².

Lubelskiego zwany Radziwiłłowskim w Lublinie, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1968, t. 13, z. 3, s. 285.

³⁰ S.Z. Sierpiński, *op. cit.*, s. 26.

³¹ Pierwszy pomnik upamiętniający unię lubelską stał w sąsiedztwie, gdyż to w tej okolicy w 1569 r. obozowała szlachta licznie przybyła na sejm, który przegłosował porozumienie pomiędzy stanami Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pomnik został „wznowiony” w 1826 r., gdyż istniejący wcześniej obelisk zniszczono przy burzeniu założenia ojców bonifratrów.

³² S.Z. Sierpiński, *op. cit.*, s. 72.

3. Lublin, pl. Litewski, pomnik Unii Lubelskiej, pocztówka, Warszawa, nakł. J. Slisarski, ok. 1915; Dział Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, sygn. U-1637.

Krakowskie Przedmieście wraz ze wspomnianą przebudową pałacu tzw. Radziwiłłowskiego, a także po wybudowaniu w bezpośrednim sąsiedztwie tej ulicy i placu musztry ważnych dla funkcjonowania miasta budynków: „Komisji Obwodowej, Komory Celnej, Wagarni i Składow”³³ powoli przeobrażało się w główną ulicę miasta. W 1839 r. była to już „najpiękniejsza z ulic Lubelskich, szeroka, prosta i równa. [...] wielki świat Lublina, tu największy ruch ujrzyć można”³⁴.

Ożywieniu ruchu na Krakowskim Przedmieściu sprzyjało zapewne założenie w 1837 r. publicznego ogrodu o charakterze parku angielskiego, położonego już za rogatekami zamykającymi wjazd do miasta od zachodu. Blisko niego (bezpośrednio przy rogatece) znajdował się przez jakiś czas niewielki, prywatny, spacerowy ogród Weigarta³⁵: „tam były zabawy i dla dzieci i dla starszych różne przekąski, mleko, śmietana i tym podobne”³⁶. Seweryn Liniewski

³³ Tak zostały opisane nowo powstałe neogotyckie budowle na rycinie w: *Zbiór znaczniejszych budowli w województwie lubelskim* [litogr. J. Sławiński, Łaszcz, Stompf], Warszawa 1836, k. 12, Cyfrowa Biblioteka Narodowa, www.polona.pl (dostęp: 27 III 2018).

³⁴ S.Z. Sierpiński, *op. cit.*, s. 19.

³⁵ Henryk Gawarecki odczytał w rękopisie Liniewskiego nazwę tego ogrodu jako „Najgarta”. H. Gawarecki, *Porównawczy opis Lublina...*, s. 265, ale wiarygodniejszy jest zapis za S.Z. Sierpińskim *op. cit.*, s. 147: „Weigarta”.

³⁶ Cyt. za: H. Gawarecki, *Stanisław Krzesiński...*, s. 242.

zapamiętał, że ogród ten „miał drzewa rozrosłe, stare”³⁷, ale później ogród ten „ustąpił miejsca swemu sąsiadowi”³⁸, tj. wspomnianemu parkowi, zwanemu od ok. 1860 r. Ogrodem Saskim (przez Sierpińskiego określonego jeszcze jako Ogród Warszawski). Stał się on ulubionym miejscem przechadzek lublinian: „tu [jak pisał Sierpiński] urzędnik po pracy kilkugodzinnej, a piękne panie po znużeniu umysłu wynajdywaniem drobnych cacek wdzięki ich podnieść mających, znajdą chwile słodkiego wypoczynku [...] tu nie jedna szczęśliwa miłość powstanie”³⁹.

Wraz z tym powolnym procesem przesuwania się centrum małało znaczenie Starego Miasta. Jak już wspomniano, od 1862 r., z Podzamcza położonego wokół wzgórza z zamkiem i budynkiem więzienia wzniesionego w latach 1824–1826, na Starówkę rozprzestrzeniała się powoli dzielnica żydowska. Atrakcyjniejsze do zamieszkania dla bogacących się mieszkańców stawały się nowsze kamienice, położone w innych częściach Lublina, podczas gdy ścieśniona przestrzeń mieszkalna na Starym Mieście zagęszczała się. W kamienicach zaczęto wydzieląć liczne mieszkania, dobudowywano do nich piętrowe i oficyny, a ulice stawały się „wąskie i ponure dla wysokości murowanych na kilka pięter kamienic, z facjatami nad dach wyniesionymi”⁴⁰. Niewielkie sklepy położone w labiryncie uliczek przyciągały poszukujących przypraw korzennych, win i różnych różnaitości, ale już np. „znaczniejszy handel bławatny” był na Krakowskim Przedmieściu, gdzie w parterach lokowano sklepy. O nowych ulicach napisał cytowany już Sierpiński, że były one „szersze, prostsze i dobrze niwelowane; niektóre wysadzone rzędami topól, zdobne okazałymi gmachy i kolumnami studzien. Wielkie szyldy w guście stolicy zaczynają się już upowszechniać”⁴¹. Stare Krakowskie Przedmieście tylko w części odpowiadało temu opisowi, bo przecież ulica powstawała od okresu staropolskiego i niewielkie parcele były zabudowywane odpowiednimi do ich wielkości budynkami.

Niemniej jednak, pomimo zmian, uwadze Sierpińskiego nie umknęło, że jeszcze w latach 30. XIX stulecia „ruch ludności nie znaczny, miasto bowiem rozległe, cztery razy większą liczbę mieszkańców od dzisiejszej pomieścić by mogło. Na mieście panuje cisza, wszyscy w ponurym milczeniu przechodzą po ulicach, nie masz tu huku pojazdów, nie słyhać dzwonek zimowych jak w Warszawie i innych miastach stołecznych; dotąd bowiem ani jednej publicznej dorożki miasto nie posiada”⁴².

³⁷ Cyt. za: *idem*, *Porównawczy opis Lublina...*, s. 265.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ S.Z. Sierpiński, *op. cit.*, s. 147.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 17–18.

⁴¹ *Ibidem*, s. 19.

⁴² *Ibidem*, s. 17–18.

4. Lublin, Krakowskie Przedmieście (widok w kierunku starego miasta), pocztówka, Lublin, wyd. U.W.Sz., 1916; Dział Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, sygn. U-4307.

W połowie wieku plac musztry był już zbędny i inżynier wojewódzki Feliks Bieczynski wystąpił o jego zazielenienie. Po utworzeniu guberni lubelskiej w 1837 r. w pałacu tzw. Radziwiłłowskim umieszczono lokale Rządu Gubernialnego Lubelskiego. Dopiero w latach 1859–1861 wybudowano obok (na osi dawnego placu musztry) nowy gmach dla tego organu administracji⁴³. W 1859 r., gdy architekt Julian Ankiewicz sporządzał projekt tej reprezentacyjnej siedziby, mającej stanąć po północnej stronie placu, napisał: „Plac przeznaczony na wzniesienie budowli [...] jest najpiękniejszym placem w Lublinie. Projekt na gmach ze względu na taką jego sytuację pod względem masy budowli i obrobienia szczegółów chociażby w skromnym zakresie powinien być ozdobą miejscowości”⁴⁴. Sam plac stał się miejscem spotkań mieszkańców,

⁴³ Potrzeba budowy okazałych gmachów rządowych zrodziła w Królestwie Kongresowym nieznanym dotychczas w Polsce typ architektoniczny – reprezentacyjny gmach organów administracji terytorialnej państwa. W. Kalinowski, S. Trawkowski, *Urbanistyka i budownictwo miejskie Królestwa Kongresowego w pierwszej połowie XIX wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” R. 17, 1956, nr 4, s. 510; *iidem*, *Uwagi o architekturze miejskiej Królestwa Kongresowego w pierwszej połowie XIX wieku*, „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki” 1956, t. 1, s. 99, 104.

⁴⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 6323, k. 211 (pismo Juliana Ankiewicza z 16/28 lipca 1859), cyt. za: J. Teodorowicz-Czerepińska,

5. Lublin, Krakowskie Przedmieście (na odcinku pl. Litewskiego, po lewej stronie kościół i klasztor pokapucyński, po prawej stronie fragment Hotelu Europejskiego), pocztówka, Warszawa, Łódź, wyd. A.J. Ostrowski, 1915; Dział Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, sygn. U-5725 (5).

a wokół pomnika Unii Lubelskiej gromadzili się na ławkach w ciepłe dni wiosenne i letnie otoczeni powszechną czcią weterani wojen napoleońskich⁴⁵.

Naprzeciw pałacu tzw. Radziwiłłowskiego, skweru z kopcem i pomnikiem Unii Lubelskiej, ale po przeciwnej – południowej stronie Krakowskiego Przedmieścia, znajdował się kościół i klasztor oo. Kapucynów z ogrodem otoczonym pełnym murem⁴⁶. W 1866 r. w związku z ukazem carskim likwidującym własność klasztorną rozpoczął się proces parcelacji tego terenu położonego w doskonałej lokalizacji i – jak skomentował to Krzesiński – „cały mur wystający na ulicę [...] zniknął”, a na jej miejscu powstały nowe gmachy. Narożnik Krakowskiego Przedmieścia i ulicy biegnącej ku średniowiecznemu kościołowi

D. pałac Rządu Gubernialnego. Plac Litewski Nr 5 w Lublinie, Zespół Badań Historycznych Ekspertyz i Doradztwa Konserwatorskiego, Lublin 1993, mps w posiad. WUOZ w Lublinie, s. 2.

⁴⁵ S. Brykczyński, *Moje wspomnienia. Rok 1863*, Warszawa 1968, s. 6, za: S. Fita, *Lublin pozytywistów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2005, Sectio FF, t. 23, s. 116.

⁴⁶ Kościół i klasztor oo. Kapucynów zostały zbudowane w 1726 r. z fundacji Sanguszków, ówczesnych właścicieli pałacu, który w niniejszym artykule występuje pod nazwą pałac tzw. Radziwiłłowski, najbardziej utrwaloną w piśmiennictwie dotyczącym historii Lublina.

i klasztorowi przy ulicy zwanej ówczesznie Namiestnikowską zajął hotel Victoria, ukończony w 1875 r. Atrakcyjniejszą w formie budowlą był jednak zbudowany na narożniku starego Krakowskiego Przedmieścia, po jego północnej stronie, nowoczesny Hotel Europejski ukończony w 1869 r. Mieściły się w nim także sklepy. Sklep z narzędziami i materiałami fizyko-optycznymi oraz zakład fotograficzny zapewne przyciągały zainteresowanych osiągnięciami mechaniki precyzyjnej. Uwagę zwracały „piękne a nawet wspaniałe wystawy sklepowe, zdobiące Krakowskie przedmieście”⁴⁷, które, jak napisał Władysław K. Zieliński, autor wydanej w czwartej dekadzie XIX w. monografii Lublina, „świadczą mogą o dobrobycie miasta i jego mieszkańców”⁴⁸.

Powracając do tematu kościoła kapucyńskiego, zastanawiano się nad jego przebudową na cerkiew prawosławną, ale ostatecznie podjęto decyzję o budowie soboru w granicach dawnego placu musztry. Postawiono go w 1876 r. Świątynia ta, o której Krzesiński napisał: „piękna cerkiew prawosławna o pięciu kopułach z wysoką na przodzie ośmioboczną wieżą o czterech kondygnacjach z taką jak tamte kopułą”⁴⁹, miała służyć nie tylko osobom wyznania prawosławnego i urzędnikom będącym w służbie państwowej. Wicegubernator biorąc pod uwagę przestronność nowej budowli, wydał rezolucję, że urzędnicy „obcych wyznań” po zakończeniu nabożeństw w swoich świątyniach będą gromadzili się w cerkwi na nabożeństwach za „dom panujący”⁵⁰.

Sobór został zbudowany według reguł architektonicznych obowiązujących w całym Imperium Rosyjskim. Podobnie jak w innych miastach gubernialnych, stał się on dominującym elementem przestrzeni publicznej. Zarówno usytuowanie soboru, jak i jego forma architektoniczna odpowiadały nakazom sformułowanym w 1875 r. przez namiestnika Fiodora Berga. *Prawiła dla ustroju cerkownych zdani w priwislinskom Kraje* regulowały szczegółowo wymiary nowo wznoszonych cerkwi, materiały, z których miały być budowane, wystrój wnętrza, a także lokalizację świątyni i ich styl architektoniczny, co bezpośrednio wpływało na charakter przestrzeni publicznych miast. Cerkwie miały być stawiane na „centralnych, otwartych placach”⁵¹, u wylotu lub w osiach ulic. Plac Litewski w pełni odpowiadał zasadom wdrażanym przez państwo zaborcze za pośrednictwem Komitetu Techniczno-Budowlanego rosyjskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Zgodnie z żądaniem, by „przestrzegać stylu

⁴⁷ W.K. Zieliński, *op. cit.*, s. 183.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Cyt. za: H. Gawarecki, *Stanisław Krzesiński...*, s. 246.

⁵⁰ A. Górak, *Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918). Studium administratywistyczne i prozopograficzne*, Lublin–Radzyń Podlaski 2006, s. 306–307.

⁵¹ *Prawiła dla ustroju cerkownych zdani w priwislinskom Kraje*, „Chołmsko-Warszawskij Jeparchnyj Wiestnik” 1877, nr 3, cyt. za: P. Paszkiewicz, *op. cit.*, s. 95.

6. Lublin, pl. Litewski, sobór pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, pocztówka, Warszawa, wyd. Fr. Karpowicz, 1 X 1915; Dział Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, sygn. U-4642 (9).

bizantyjskiego lub moskiewsko-bizantyjskiego” lubelski sobór był budowlą o czterokondygnacyjnej wieży-dzwonnicy widocznej niemalże z każdego punktu miasta. Część nawową wieńczyły wieżyczki zakończone cebulastymi kopułkami tworzącymi „piatyglawije” (z centralną kopułką większą od pozostałych umieszczonych w narożach korpusu).

Na funkcje nowo powstającej zabudowy przy Krakowskim Przedmieściu pośrednio wpływało otwarcie w 1877 r. Drogi Żelaznej Nadwiślańskiej z dworcem kolejowym w Lublinie. Miasto stało się wówczas głównym centrum logistycznym guberni, gdyż linia kolejowa, poprzez kolej obwodową w Warszawie, łączącą się z dworcami lewego i prawego brzegu Wisły, miała połączenie z linią warszawsko-wiedeńską, która była zarazem linią przeładunkową, oraz liniami petersburską i terespolską. Wpłynęło to na pomyślny rozwój ekonomiczny miasta, które w ostatnich dekadach XIX stulecia i na początku następnego wieku stało się ważnym miejscem przebywania „w interesach”.

W sąsiedztwie dworca kolejowego „utworzył się drugi Lublin”⁵². Wokół rozwinęła się dzielnica przemysłowa, odsunięta na południe od centrum miasta. Oddalenie tych dzielnic i segregacja funkcji wpływały na zróżnicowanie formy zabudowy poszczególnych obszarów Lublina, a Śródmieście z Krakowskim

⁵² Cyt. za: H. Gawarecki, *Porównawczy opis Lublina...*, s. 263.

7. Lublin, Krakowskie Przedmieście (ostatni, końcowy fragment, widok od strony zachodniej, po stronie lewej pierzeja północna, po stronie prawej pierzeja południowa z budynkami użyteczności publicznej), pocztówka, Kraków, wyd. „Sztuka”, 1916; Dział Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, sygn. U-1876.

Przedmieściem, pozbawione substandardowej zabudowy charakterystycznej dla dzielnic przyfabrycznych, przekształcało się w elegancki pasaż handlowy i najdogodniejsze miejsce lokalizacji banków, instytucji kredytowych, hoteli, a także sądu okręgowego z wydziałem hipotecznym⁵³.

Około 1877 r. Krakowskie Przedmieście na zachód od pl. Litewskiego zaczęło zabudowywać się nowymi gmachami użyteczności publicznej i kamienicami czynszowymi. Krzesiński napisał: „budują się wielkie gmachy [...] gdzie przed tym były liche domki i wałące się parkany”⁵⁴. Wówczas jeszcze w tej części funkcjonowała założona w 1840 r. „fabryka machin i narzędzi rolniczych”⁵⁵, ale już po jej drugiej, północnej stronie, nieomal naprzeciw stał niewykończony „wspaniały Dom Towarzystwa Kredytowego”⁵⁶, w typie pałacu. Za tymże

⁵³ Sądy okręgowe rozpatrywały sprawy karne i cywilne i podzielony były na trzy wydziały: karny, cywilny i hipoteczny. W wydziale hipotecznym załatwiano wszelkie sprawy kupna-sprzedaży nieruchomości.

⁵⁴ Cyt. za: H. Gawarecki, *Stanisław Krzesiński...*, s. 246.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 245.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 245. Gmach Towarzystwo Kredytowego Ziemiańskiego został zbudowany w latach 1874–1876 według projektu Juliana Ankiewicza.

8. Lublin, ul. Krakowskie Przedmieście 56, Dom Kasy Pożyczkowej Przemysłowców Lubelskich, pocztówka, Warszawa, nakł. J. Ślusarskiego, 1911; Dział Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, sygn. U-5836.

budynkiem, przy Krakowskim Przedmieściu, znajdowała się nieruchomość należąca do Kościoła ewangelickiego, a dalej aż do Ogrodu Saskiego, wzdłuż całej północnej pierzei ulicy, od lat 80. XIX w. do początku XX w. stawiano wyłącznie cztero- i pięciokondygnacyjne kamienice czynszowe. Południowa pierzeja nowszego odcinka Krakowskiego Przedmieścia zabudowywała się nie tylko budynkami mieszkalnymi, ale także gmachami użyteczności publicznej.

Znaczenie ulicy jako uczęszczanej i reprezentacyjnej przestrzeni publicznej obligowało władze miasta do dbałości o jej systematyczną modernizację polegającą na wymianie nawierzchni. Błotnisty na początku XIX w. trakt był brukowany od ok. 1820 r.: najpierw nawierzchnią tłuczniową, w 1853 r. w „starej” części chodnikiem marmurowym, ok. 1862 r. na odcinku już poza pl. Litewskim asfalem⁵⁷, a w 1908 r. – klinkierem⁵⁸.

Niedługo przed wybuchem Wielkiej Wojny Lublin stanowił centralny punkt ruchu handlowego w guberni. Oprócz magazynów tranzytowych, które

⁵⁷ E. Bortkiewicz, *op. cit.*, s. 95, 102, 103.

⁵⁸ A. Kierek, *op. cit.*, s. 262.

lokowano w pobliżu linii kolejowej, niezbędne w takim ośrodku były instytucje kredytowe i banki, z których większe miały własne nieruchomości przy Krakowskim Przedmieściu (o czym już wspomniałam). Ich skupisko organizowało cały północno-zachodni narożnik Krakowskiego Przedmieścia przy pl. Litewskim, aż do już wymienionego gmachu Towarzystwa Kredytowego. To w tym kwartale w 1911 r. na narożnej parceli wzniesiony został Bank Państwa, początkowo zajmujący budynek sąsiedni, położony wzdłuż poprzecznie położonej ulicy. Za nim dwa kolejne budynki oznaczone dwoma numerami administracyjnymi zajmował Bank Warszawski. Na przeciwległym narożniku (po drugiej stronie Krakowskiego Przedmieścia) stanęła monumentalna Kasa Przemysłowców Lubelskich.

Przy Krakowskim Przedmieściu wynajmowali lokale doktorzy medycyny, adwokaci przysięgli oraz przedstawiciele innych szanowanych profesji. Zlokalizowane były tu apteki, sklepy jubilerskie, pralnie, księgarnie i kantor pism, który proponował prenumeratę i odnoszenie prasy do domu. Usługi oferowali fryzjerzy. Amatorzy słodkich wypieków mieli w niedalekim zasięgu trzy cukiernie: Semadeniego, Chmielewskiego i Rutkowskiego⁵⁹. Na kamienicach zawieszano dwujęzyczne szyldy. Wprawdzie w 1897 r. zaprojektowano specjalne szafki i stojaki na różnorodne ogłoszenia⁶⁰, ale na zdjęciach ukazujących ulice miasta utrwalone zostały wyłącznie słupy ogłoszeniowe według pomysłu Ernsta Litfassa.

Pocztówki z początku XX w. nie pokazują wprawdzie tłumów na głównej ulicy miasta, jednak – jak można przypuszczać – przy takim nagromadzeniu urzędów, instytucji kredytowych, sklepów i lokali usługowych Krakowskie Przedmieście miało swój rytm i gwar.

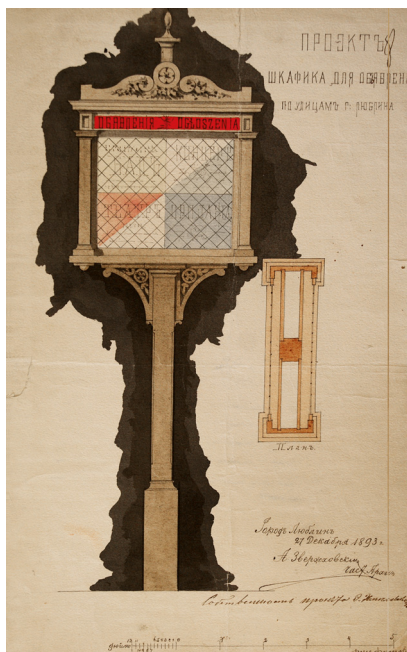
Fronty I wojny światowej ominęły Lublin⁶¹. Miasto nie zostało zniszczone i jego najważniejsza do czasów współczesnych przestrzeń publiczna jest świadectwem procesu, który rozpoczął na początku XIX w. i w pewnym sensie zakończył wraz z wybuchem Wielkiej Wojny oraz odzyskaniem niepodległości przez Polskę. W kolejnych latach pewne elementy ulegały modyfikacjom, ale ulica nie zmieniła swojego statusu centralnej przestrzeni publicznej. W XXI w. Krakowskie Przedmieście wraz z lubelską Starówką decydują o unikalnym charakterze miasta historycznego.

⁵⁹ „Kalendarz Lubelski na rok zwyczajny 1913”, R. 45.

⁶⁰ APL, Akta miasta Lublina, sygn. 5980, Ob ustrojstve škafikov dlâ vyveski ob'âvlenij po ulicah gor. Lûblina, k. 13, 14 (projekty szafek na ogłoszenia).

⁶¹ M. Gałęcka, *Straty i zniszczenia poniesione w zabytkach nieruchomości w okresie I wojny światowej na obszarze województwa lubelskiego (w jego aktualnych granicach)*. Raport, Lublin 2012, mps w posiad. WUOZ w Lublinie.

9. Projekty szafek na ogłoszenia, Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta miasta Lublina, sygn. 5980: Ob ustrojstve škafikov dlá vyveski ob'ávenij po ulicah gor. Lúblina, k. 13, 14.

KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE STREET IN THE GOVERNMENT TOWN OF LUBLIN

ABSTRACT

Krakowskie Przedmieście is the main street in Lublin. It stretches westwards and is divided into two sections: the “old” Krakowskie Przedmieście Street to Litewski Square, and the remaining section which reaches a municipal park called Saxon Garden. The first section of Krakowskie Przedmieście Street was formed when burgher tenement houses were built along the street. The second part began to take shape circa 1876.

The development of Lublin’s new centre in the period of the Congress Kingdom of Poland was influenced by activities of the central and provincial authorities, such as the construction of military and commercial roads (for which Krakowskie Przedmieście Street played the role of connecting passage), and investments by the authorities in the vicinity of two neighbouring squares which, with the passage of several decades, turned into a central municipal square called Litewski Square.

After the establishment of the Polish Kingdom, the authorities made some decisions that had an impact on the creation of new public spaces in Lublin outside the Old Town. In addition, the westward growth of Lublin in 1864–1914 was stimulated by favourable local physiographic conditions and the inflow of the Jewish population into the Old Town and the “old” part of Krakowskie Przedmieście, as well as the taking over of former monastery lands for development.

Shortly before the outbreak of the Great War, Lublin was a central point of commercial traffic in the province. What was necessary in such a centre, apart from warehouses, were credit institutions and banks, some of which had their own properties on Krakowskie Przedmieście Street.

Keywords: Lublin, Krakowskie Przedmieście, Litewski Square, Orthodox church building, monument of the Union of Lublin.